

Література

1. Поліщук Я. Ефект Євромайдану і література. *Слово і Час*. 2015. №10. С. 3–17.
2. Поліщук Я. Література майданного гарту. *Літературний процес: методологія, імена, тенденції*: зб. наук. праць (філологічні науки). 2015. №6. С. 172–176.
3. Пухонська О. Посттоталітарна пам'ять у сучасній літературній інтерпретації: українська версія. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія: Філологія. 2016. Вип. 2 (36). С. 214–218.
4. Улюра Г. Майдан і література: теперішнє тривале недосконале. URL: https://lb.ua/culture/2018/11/21/412956_maydan_i_literatura_teperishnie.html.

Козій О.Б.

кандидат філологічних наук,
доцент кафедри лінгводидактики та іноземних мов
Центральноукраїнський державний педагогічний університет
імені Володимира Винниченка

**ВТРУЧАННЯ ЛЮДИНИ У ПРИРОДУ У ЛІТЕРАТУРНИХ
ТВОРАХ: ЕТИЧНИЙ АСПЕКТ**

Анотація. *Письменники різних епох та у різній творчій манері – від фантастичної до сатирично-викривальної – зверталися до бажання людини змінити природу. У статті робиться спроба компаративного аналізу творів М.Шеллі, Г.Уеллса та М.Булгакова крізь призму етичного аспекту втручання людини у природні процеси.*

Ключові слова: *людина і природа, перетворення і створення, етичний аспект, моральна відповідальність.*

Kozii O.B. Human Intervention in Nature in Literary Works: Ethical Aspect. *The article examines M. Shelley's «Frankenstein» as an example of the so-called second wave of English gothic novel. M. Shelley's talent hides not only in the skill of an unexpected and horrifying plot but also in the depth of ethic problems touched. M. Shelley skillfully deals with the aspects of human's responsibility in the case of interrupting into nature's processes. M. Shelley's creative method is a combination of romantic gothic trend and has many features of the Enlightenment philosophy.*

Key words: *gothic novel, ethic problems, responsibility, the nature of horror, the creator and his creature.*

Наукові відкриття підсилюють віру людини у власні сили й здатність творити. Письменники різних епох та у різній творчій манері – від фантастичної до сатирично-викривальної – зверталися до бажання людини змінити природу.

Ми ж торкнемося проблеми створення людини у готичному романі М. Шеллі «Франкенштейн», фантастичному творі Г. Уеллса «Острів доктора Моро» та повісті М. Булгакова «Собаче серце».

Мотиви героїв є різними. Віктор Франкенштейн – «батько» істоти, що мала стати надлюдиною, із роману М. Шеллі відзначає, «що завжди прагнув пізнати таємниці природи» [8, с. 41]. Ним керує шляхетна мета «позбавити людину від хвороб, зробити невразливою для смерті» [8, с. 42]. У творчому методі М.Шеллі простежуємо синтез між романтико-готичним звертанням до природи людського страху та етично-філософськими постулатами Просвітництва. Останні полягають у порушенні питання про людське щастя. Створена науковцем потвора має надзвичайний потенціал. Багато в чому це справді надлюдина: його високий зріст нагадує велетнів, що за легендами населяли планету в прадавній Золотий вік; це створіння володіє надзвичайною фізичною силою, невразливе до холоду й спеки, стійке перед голодом і втомою. Народжений у лабораторії, цей «новий Прометей», є більш цілісним і органічним, ніж звичайні люди. Створений зі шматків людських тіл цей «Адам» вільний від їх (людей) уродженого гріха й численних вад. Надзвичайно сильне тіло істоти навіть не потребує для життя м'яса вбитих тварин: харчуючись ягодами, горіхами і коріннями, це створіння є органічною частиною природи, оскільки дотримується гуманістичних принципів мирного співіснування з усім живим. Душа, що живе у потворному тілі, є чистою й відкритою. Творіння Віктора Франкенштейна дуже здібне, швидко вчиться говорити й читати, працювати й мислити. Істота не має пам'яті, тому дивиться на світ очима наївної новонародженої дитини. Серце «нового Прометєя» відкрите для приязні й любові, яку він пропонує людям, але вони через страх, нав'язаний стереотипним світосприйняттям, натомість прагнуть його убити.

Пам'ять Шарикова (М. Булгаков «Собаче серце») натомість є пам'яттю люмпена Чугункіна та пса Шарика, якого подібні Чугункінби не раз били, ганяли та обливали окропом. Професор Преображенський є світилом медицини, людиною надзвичайно ерудованою та проникливою, в той же час і досить суперечливою постаттю. Герой прагне вдосконалення людської

природи, та його досліди з омолодження мають переважно комерційну спрямованість: він допомагає продовжити фізичну молодість та можливість отримувати тілесні втіхи тим, хто має гроші і владу. Професор із сарказмом ставиться до сучасної йому влади пролетарів, водночас користуючись протекторатом її вищих ешелонів. Він хоче, незважаючи на матеріал, з якого був «зліплений» Поліграф Поліграфович, зробити з останнього достойного члена суспільства. Всупереч власному постулату у поведженні із живим створінням керуватися лише ласкою, з перших днів існування Шарикова у новій іпостасі, ставиться до нього із зневагою та презирством.

Якщо герої-науковці із творів М. Шеллі та М. Булгакова самі озвучують мотиви, які підштовхують їх до експериментів, а саме удосконалення людської природи, то доктор Моро із роману Г. Уеллса нічого не відкриває оповідачеві. З самого початку перебування на острові страждань оповідач відчуває протиприродність доктора, неприємну особливість злого генія. Підсвідомо молодого чоловіка наповнювало «гидливе тремтіння, мов доторк чогось нечистого» [7, с. 107–108]. Науковець у романі англійського фантаста вдається до перетворення тварин на людей (щоправда лише зовнішнього). Його острів стає жажливим сюрреалістичним видінням, моторошно-гротескною пародією на великий людський світ. Звіро-людство, створене Моро, має кілька рас, зовнішність та риси характеру яких залежать від тварин, котрі стали матеріалом для їх створення. Ось якими постають перед оповідачем і читачами спотворені вченим коні: «волосся у них було схоже на конячі гриви, «тіла були ненормально видовженими» [7, с. 100]. Письменник наділяє істот навіть не характерами тварин, а людським стереотипним уявленням про них: собако-людина стає вірним товаришем оповідача, гієно-люди є жорстокими, а ті, що мали мавп за предків, в усьому намагаються наслідувати у поведінці людей, навіть створюють свій власний соціум. Свого творця Моро вони вважають за Бога, укладають Закон і дотримуються його. Закон керує і життям людо-котів. Але в дотриманні його вони надзвичайно непостійні: «коли спадали сутінки, у них з'являлося бажання полювати і вони наважувалися на таке, про що вдень і не мріяли» [7, с. 144]. Письменник відзначає і їх показовість щодо дотримання Закону, який вони «крадькома порушували лише вночі; при сонячному світлі істоти свято його (Закон) поважали» [7, с. 144].

Оповідач не одноразово замислюється про приналежність побачених на острові створінь чи то до людей, чи до тваринного світу. Врешті він доходить висновку, що то були «тварини, що набули людської подоби внаслідок надзвичайних успіхів вівісекції» [7, с. 134]. То чим же є подібне

ставлення до обмежень соціального інституту – тваринним страхом, подібним до страху перед вогнем чи людським духом протиріччя? За допомогою мотиву наукового експерименту двоїстість людської особистості простежує Р.-Л. Стівенсон у «Химерній пригоді з доктором Джекілом та містером Хайдом». Англійський неоромантик відзначає, що кожна людина «містить у собі не одну істоту, а дві» [6, с. 46]. У згаданому творі письменник вдається до експерименту, аби довести (чи спростувати?), що у результаті розділення людське життя стане вільним від усього, «що робить його нестерпним» [6, с. 47]. Та митець вивільняє не світлу, а темну сторону особистості, доводить її самостійність та самодостатність, оскільки «зло, позбувшись високих поривань і докорів сумління кращого свого двійника, зможе простувати власним шляхом» [6, с. 47]. Соціальна сторона життя сприймається не лише Хайдом, а й Джекілом, як тягар, що сковає справжню сутність живої істоти (розглядаючи твори Г. Уеллса й Р.-Л. Стівенсона в одному контексті, говоримо не лише про людей). Тому й дотримання Закону є не свідомим актом, а результатом ментального насильства: істоти, створені Моро, «були загіпнотизовані, їм було нав'язано неможливість одного й недозволеність іншого, і всі ці заборони настільки міцно вкоренилися у їхньому недосконалому мозку, що виключали будь-яку можливість непокори» [7, с. 143].

В процесі своїх жажливих дослідів Моро приходить до висновку, що його творіння не мають майбутнього, «оскільки були здатні розмножуватися, та їх нащадки не наслідували від батьків людських рис і швидко помирали» [7, с. 144]. Якщо герой М. Булгакова (тобто Поліграф Поліграфович) знову стає на чотири лапи внаслідок другої операції, то звіро-люди Моро переборюють перетворення, мов хворобу, і повертаються до первинного стану. Оповідач відзначає, що «з кожним днем зникала їх схожість з людьми: [...] вони припиняли одягатися» [7, с. 179] та починали вкриватися хутром. Письменник увиразнює твірну силу природи, її здатність до відродження та відновлення, що, незважаючи на наругу, знаходить резерви, аби отямитися від втручання людини.

Не можемо залишити поза увагою почуття та відчуття створінь, що з'являються внаслідок експериментів. Вони знаходяться на маргінесі світобудови. Якщо в романі Г. Уеллса звіро-люди є просто зміненими ззовні та добре вимуштруваними тваринами, то творіння Віктора Франкенштейна (М. Шеллі «Франкенштейн») та професора Преображенського (М. Булгаков «Собаче серце») час від часу ставлять питання – собі, своїм творцям, читачам – про доцільність власної появи на світ. Так створений Франкенштейном філософ із душею людини і ззовні схожий на нічне

страхіння після втечі розмірковує над сенсом свого життя і своїм місцем у ньому. Це ставить його у глухий кут, оскільки «не знає ким і коли був створений» [8, с. 132]. Досить різкий у діях і судженнях Поліграф Поліграфович (М. Булгаков «Собаче серце») справедливо обвинувачує світлі медицини, котрі дали йому життя, у грубому зневажливому ставленні та порузі: «Схопили тварину, розпанахали ножом голову, а тепер нехтують» [1, с. 383]. Далі він досить таки справедливо підкреслює необхідність моральної відповідальності науковців щодо змін, відзначає право кожного створіння на визначене природою життя: «Я, може, – апелюю до науковців Шариков, – свого дозволу на операцію не давав» [1, с. 383]. Хоча важко визначити, кому насправді належать ці розпачливі слова: ласкавому псу Шарику чи п'яниці Климю.

Герой М. Шеллі, побачивши своє творіння, сповнюється розчаруванням і страхом. Він «із тремтінням згадує безумний ентузіазм, що підштовхував» його якомога скоріше «створити власного підступного ворога» [8, с. 207]. Подібно до А. де Сент-Екзюпері, що порушує питання про моральну відповідальність «за тих, кого ми приручили» [5, с. 201], до такої ж, якщо не вагомішої відповідальності апелюють М. Булгаков та М. Шеллі. Герої-науковці беруть на себе зобов'язання Бога, створюючи нових істот. Творіння Віктора Франкенштейна з роману М.Шеллі порушує питання про відповідальність перед ним його творця., відзначає, що ніхто не має права грати життями: «Навіть ти, мій творець, – у розпачі вигукує істота, – ненавидиш і відштовхнеш мене, своє творіння [...]. Ти хочеш вбити мене. Та як ти можеш так грати життям» [8, с. 109]. Для М.Шеллі справжня причина трагічного фіналу полягає зовсім не у тому, що світ людей знаходиться у полоні стереотипів. Як відомо, твір письменниці був вдалим літературним експериментом. Задум роману народився вночі, коли перед внутрішнім зором М.Шеллі постає видіння жадливого створіння. У передмові до твору вона потім напише про причину свого жаху: «Що може бути жадливішим за людські спроби наслідувати неповторні Божі створіння?» [8, с. 12].

Професор Преображенський (М. Булгаков «Собаче серце») схильний до самоаналізу й самокритики. Згодом він приходить до висновку, що втручання у твірні сили природи може призвести до жадливих наслідків. Своєму учневі і колезі Борменталю він ставить питання: «Ви знаєте, яку роботу я виконав – то не можливо досягнути» [1, с. 408]. І сам відповідає: «Для того, аби одного чудового дня милого пса перетворити на таку гидоту, що волосся стає дибки» [1, с. 408]. Та Борменталю, незважаючи на такий

результат не полишають амбіції взяти на себе роль Бога, якщо не створивши, то давши друге життя генієві, використавши мозок не пияка і люмпена, а, наприклад, філософа Спінози. Але його вчитель не пристає на це. Повертаючись до твору Г. Уеллса, відзначимо, що письменник робить такий висновок: «Вивчення природи робить людину [...] такою ж безжальною, як і сама природа» [7, с. 138]. Говорячи про булгаковського героя (а саме Преображенського), перефразуємо: перетворення природи робить людину такою ж мудрою, як і природа. Ось як він відповідає Борменталеві: «Навіщо штучно творити Спіноз, коли будь-яка баба зможе народити його коли-завгодно» [1, с. 408]. Він приходить до філософського узагальнення про логічність і своєчасність появи геніїв, про доречність усіх природних процесів: «Людство саме піклується про себе і шляхом еволюції виділяє з маси усіякої гидоти та створює десятками видатних геніїв, що прикрашають землю» [1, с. 408].

У оповідача із твору Г. Уеллса «Острів доктора Моро» споглядання за жахливими та непотрібними стражданнями створінь ученого спричиняє кризу світосприйняття. Передаючи внутрішнє мовлення героя, письменник вдається до співставлення логіки інстинктів, доцільності природних явищ та насильства над усім цим задля якихось незрозумілих цілей: на початку перебування на острові героя охоплює жах, коли він бачить спотворених та змучених болем тварин та уявляє їх страждання. Спостерігаючи за тим, як звіро-люди чи то створюють власний соціум, чи то наслідують людський, молодий чоловік приходить до висновку про логічність і зрозумілість інстинктів, про те, що будь-який соціальний устрій є насильством. «Раніше, – говорить оповідач, – вони були тваринами, їх інстинкти були пристосовані до навколишніх умов, і вони були щасливими настільки, наскільки можуть бути щасливими живі істоти» [7, с. 156]. Феномен соціуму Г. Уеллс розглядає подібно до цитованого вище Р.-Л. Стівенсона: «Вони (звіро-люди) були зв'язаними людськими умовностями, життя їхнє було сповнене страху» [7, с. 156].

Тож поглянувши під новим кутом зору на класичні твори, можемо підсумувати: письменники захоплюються науковим ентузіазмом своїх героїв, поважають їхні бажання удосконалити людину й світ, та все ж доводять невчасність подібних експериментів. Літератори увиразнюють неправомірність втручання людини у природні процеси, доводячи силу природи та її здатність до відновлення й відродження після наруги, а також караючи творців руками їхніх же створінь.

Література

1. Булгаков М. Собачье сердце. Повести и рассказы. М. : Правда, 1990. 464 с.
2. Вечірко О., Вибрик О. Метаморфози душі героїв М.Булгакова, Ф.Кафки, М.Хвильового. *Наукові записки*. Серія: філологічні науки (літературознавство). Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В.Винниченка, 2004. Вип. 61. С. 64–71.
3. Гурдуз А.І., Здоренко К.І. Шляхи Франкенштейна: творчий діалог Брайана Олдісса – Мері Шеллі. *Новітня філологія*. Миколаїв, 2007. №7. С. 138–145.
4. Гурдуз А.І., Здоренко К.І. Образ і комплекс Франкенштейна в романах Брайана Олдісса і Юрія Смолича. URL: http://www.bdpu.org/scientific_published/ukr_lit_2008/Gurduz_Zdorenko/vievw.
5. Сент-Екзюпері А. де. Планета людей. К. : Молодь, 1984. 232 с.
6. Стівенсон Р.-Л. Твори: в 5 т. К. : Вид-во «Українознавство», 1995. Т.2. 352 с.
7. Уэллс Г. Война миров: романы / пер.с англ. Х. : Вища шк. Изд-во при ХГУ, 1987. 454 с.
8. Шелли М. Франкенштейн: роман. К. : Украинская медиа компания, 2009. 256 с.

Колошук Н.Г.

*доктор філологічних наук, професор
професор кафедри теорії літератури та зарубіжної літератури
Волинський національний університет
імені Лесі Українки*

**ІНТЕРПРЕТАЦІЯ НЕФІКЦІЙНОГО ТЕКСТУ: ОБГОВОРЮЄМО
КНИГУ С. АЛЕКСІЄВИЧ «ЧАС SECOND-HAND»**

Анотація. У статті йдеться про обговорення книги С. Алексієвич «Час second-hand» зі студентами, які вивчають спецкурс «Література факту». Звертаємо увагу на суперечності у відгуках на книгу, розглядаємо її поетику, зауваживши незбіжність читацьких «горизонтів очікування» та необхідність аргументованих суджень на підставі прочитаного. Зауважуємо відмінність аналізу нефікційної прози від аналізу белетристики: не завжди варто шукати ті елементи художньої